

УДК 251, 296.46:322 (477):«XX ст.»
Анатолій Денисенко

ГОМІЛЕТИКА ЯК НАПРЯМ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ХХ ст: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ

У статті на основі великої кількості теологічних та історичних джерел висвітлюється доробок визначних українських церковних проповідників ХХ ст., зокрема І.Огієнка, А.Шептицького, Й.Сліпого та ін.

Словник іншомовних слів трактує вислів гомілетика (з грецької значить: спілкуюсь з людьми) – розділ богослов'я, в якому розглядаються теоретичні і практичні питання церковної проповіді¹. Навчальний посібник «Спеціальні історичні дисципліни» подає кілька значень: «гомілетика (з грецької – проповідь, бесіда) має декілька визначень: 1) наука про церковну красномовність чи проповідництво; 2) церковно-богословська наука, що викладає правила церковного красномовства чи проповідництва; 3) вчення про християнське церковне проповідництво; 4) теорія церковного проповідництва». У цьому ж виданні гомілетика розділяють на кілька складових, а саме: фундаментальну чи принципову, яка досліджує проблеми проповіді і ораторського мистецтва; матеріальну, яка вивчає питання змісту проповіді і носить нормативний характер; формальна або конструктивна, що розглядає побудову проповіді, виклад її, манеру виголошення, позу і навіть міміку проповідника².

Попри те, що гомілетика здебільшого уникала історизму, зосереджуючись виключно на моральних аспектах, все ж проповіді відтворювали риси своєї епохи, що дає підставу дослідникам звертатися до них як до історичного джерела.

Історія Української Церкви ХХ ст. надзвичайно щедра на цікаві і незвичні сюжети, нерідко трагічні, зокрема її національного розвою. І у цьому процесі, який ще продовжується, за висловом Йосипа Сліпого, «однією з найважливіших справ і проблем душпастирства, зокрема в нинішніх часах, є проповідництво»³.

Історія української проповіді, як окрема вітка письменства і як історичне джерело ще не стало предметом уваги сучасних істориків. Мета нашого дослідження полягає у висвітленні як теоретичних засад української гомілетики, так і огляд основних напрямів розвитку церковного проповідництва впродовж минулого століття. Динамічні і бурхливі процеси у тогочасному українському суспільстві стали підґрунтям у виникненні кількох гілок української церкви, що певним чином вплинуло на змістовне наповнення проповідей. Водночас методологічні засади, ввібравши кращі набутки минулого, зберегли практично форму викладу, композиційну структуру і переважаючу моральну тематику. Безперечно, дух епохи наклав свій відбиток, але все-таки привілеював богословський вплив. Тому доречним буде зупинитися, передусім на структурних особливостях українського проповідництва ХХ ст. У цій площині варте уваги фундаментальне дослідження Степана Ярмуса «Гомілетика». Трактуючи поняття «гомілетика», автор приходить до узагальнення: «гомілетика – це богословська наука, яка докладно й систематично подає правила й засади, як треба вкладати й виголошувати церковну науку в формі проповідей», і далі: «Гомілея – це систематичне й послідовне пояснювання прочитаної в церкві частини св. Писання – всього прочитаного тексту, його частини чи тільки окремого вірша». С.Ярмусь говорить про різницю між проповіддю і гомілеєю: «у проповіді говорить тільки про одну тему, у гомілеї можна обговорити більше тем, і про єдність: їх предметом є Слово Боже, Євангельська Правда, вістка про спасіння»⁴.

Українські пастирі у своїй проповідницькій діяльності широко користувалися творчою спадщиною своїх попередників на благодатній ниві провіщення Слова Божого. Досвід апостольських мужів, учителів Церкви Оригена, Кипріяна, Климента, єпископа

Римського, Климента Александрійського, Тертуліана, Василя Великого, Григорія Нисського, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, українських подвижників Феодосія Печерського, митрополитів Іларіона, Петра Могили, Євгена Болховитінова, Василя Липківського, Івана Огієнка, Андрія Шептицького, Йосипа Сліпого. Теоретична і практична основа українського проповідництва в ХХ ст. знайшла відтворення у працях Василя Півницького, церковних пешоієрархів Мирослава Любачівського, Володимира Романюка, Дмитрія. На цій благодатній ниві активно трудяться патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, глава Української Греко-Католицької Церкви Любомир Гузар, Софрон Мудрий та інші.

Поза сумнівом, науковий інтерес має набуток проповідництва провідних українських душепастирів. У пропонованій статті автор подає огляд (наскільки дозволяють рамки журнальної статті) проповідницької діяльності видатних церковних діячів ХХ ст.

Розглядаючи історичні дослідження національно-визвольних рухів народів Центральної та Східної Європи, переконливо бачимо місце духовенства у цих процесах. В Україні спостерігалася також близькість здебільшого сільського духовенства з національною інтелігенцією. При цьому визначальними факторами були схожість умов життя та інтересів, культурно-мовна спільність широких верств населення. Загалом погоджуючись із періодизацією українського відродження, визначеного А.Зінченком (автор виділяє три періоди: перший – український національний рух, що охоплює кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.; другий – українська національна революція 1917 – 1920 рр.; третій – «розстріляне відродження» 1921 р. – початку 1930-х рр.)⁵, зазначимо, що власне у цей часовий відтинок зароджувалася, формувалася і отримала визнання Українська Автокефальна Православна Церква, мужнів пастирський дух її першоієрарха Василя Липківського. Взявшись до великої духовної справи – зародження першої національної християнської церкви в Україні, ця людина справді мала могутній дух, потужні моральні і фізичні сили, бо ж до скону не відступила від визначеної Богом місії. Так, власне, місії. Адже знайти сміли-

вість і мужність не лише відійти від усталених правил традиційної канонічної церкви, яка, безумовно, належним чином слугує своїм завданням, однак надзвичайно віддалена від національного ґрунту, а відтак виважено, натхненно і послідовно вибудовувати Церкву Христову, глибоко національну за суттю, мовою, народними звичаями. Бог навернув Василя Липківського до християнського місійного подвигу, народ український прийняв Боже благословення – і постала Українська Автокефальна Православна Церква. Історичний шлях розвитку християнства на українських землях, народне сприйняття християнської віри українцями (традиції, звичаї, свята) якраз засвідчують і про давні історичні витoki, і про обнадійливі в майбутньому в нашій здебільшого християнській Україні перспективи за цим церковним об'єднанням.

Не маємо права не погодитися з думкою українського історика Арсена Зінченка, що «яскрава проповідь з'являється там, де є яскрава особистість пастиря»⁶. Розглядаючи проповідницьку спадщину Василя Липківського, дослідник визначає тут кілька головних напрямів, а саме: проповідь – історико-культурна пам'ятка (автор виокремлює: пам'ятка Української церкви 20 – 30-х рр.; пам'ятка історичної епохи; пам'ятка української мови; пам'ятка українського національно-визвольного руху 20-х рр.; пам'ятка української історіософської думки першої третини ХХ ст.), морально-християнська проповідь з проблемами національного буття, проповіді-молитви.

Церква – посередник між християнським народом і Христом. Для використання цієї високої місії на кожному певному часовому шляху перед духовенством виникають нагальні проблеми, які і розв'язуються відповідним чином. Звичайно, високе духовне покликання накладає на священників відповідні моральні зобов'язання. І одним з таких має бути самоочищення. До цього акту, тобто до самоочищення через каяття, закликає Василь Липківський. Великий етичний символ християнства полягає у здатності через каяття прийняти в собі Христа. І отже проповідник переконаний: «повинна кожна людина покаятись, впорядкувати своє життя, заспокоїти свою душу, щоб зрівняти в собі стежки для Господа.

Повинен кожен народ, кожна громада вирівняти своє життя, скинути з себе всі горби, зрівняти долини, розбити грудки, визволити себе від усіх тих турбот світу цього, що збентежили, зіпсували життя людське на землі»⁷.

Народ – це відтворення задумів, власне, цілої громади, бо ж вона загалом персоніфікує народ з його власною долею, стражданням і шляхом до визволення. «Всяка гора нехай принизиться... – наголошує у своїй проповіді Василь Липківський. – Визволяйтесь з тих ярів поневолення, в які загнало громади навіть життя церкви попередніх віків. Цих проваль поневолення зазнала наша Українська Церква, наш рідний народ. Визволяйтесь же, нехай всяка така долина підвищиться, щоб де були горби та яри, там щоб була рівна дорога. Розбивайте в своєму житті і ті грудки – ті наслідки чужого панування і свого поневолення, які були досі, ті кривизни, якими нас примушували ходити, навіть шукаючи свого спасіння, і тоді побачимо спасіння Боже...»

І тому логічним є філософське обґрунтування духовного провісника українського народу, національне визволення невід'ємне від визволення церковного. Бо ж найтяжчий, найогидніший гніт – духовний! В уяві проповідника «народ, церква – громада наша... мусить залишитися одностайна, тверда, міцна у своєму поступі за Христом»⁸.

Василь Липківський убачав, як «єдиний спосіб утворити Українську Церкву, є спосіб християнського життя»⁹. Власне, з цих позицій і формував свої вимоги до майбутньої християнської організації у своїх проповідях. Варто погодитися з поцінуванням проповідницької спадщини першого митрополита УАПЦ А.Зінченком і особливо у тій частині, де підкреслюється гострополітичність й актуальність його сказань¹⁰.

Проповідь «Значення церковних канонів у житті Церкви» розпочинається запитанням єврейського законника до Христа: «Яка найбільша заповідь у Законі? – Люби Бога – це перша найбільша заповідь, а друга подібна до неї: люби ближнього до себе, як самого себе». Законники однаково зневажали всі заповіді Божі, – завважує митрополит, – закрили їх grubим шаром своїх кано-

нів і ними підмінили заповіді Божі». Проповідник наголошує, що треба «відрізнати заповіді Божі – незмінні, вічні – від наук і переказів людських у справах віри, що є тимчасові і підлягають змінам, що вірним належить йти за Христом, а не за законниками». Говорячи про чиновницьку сутність московського вищого духовенства, Липківський звертає увагу на те, що собори, які регулюють церковне життя, в Московській Церкві не збиралися триста років, а всієї Східної Церкви – протягом ще давнішого часу. Однак, незважаючи на це, стара Московська Церква, навіть будучи в стані паралічу, все ж у поступі життя відкинула зі свого вжитку більшу половину старих церковних канонів, навіть з так званих апостольських правил¹¹. І ось висновок, що звучить контрастно і переконливо у тій самій проповіді: «Хіба не брутальним порушенням заповітів Христових було з їхнього боку гоніння на нашу рідну мову та наших пастирів, на наше все церковне відновлення ієрархії, на перекази Отців, цебто церковні канони?»

Відкидаючи звинувачення в не канонічності соборного висвячення єпископів, митрополит досить аргументовано вбачає можливість «не в утворенні нових догматів, а в їх розумінні, в заглибленні в них своїм розумом, своєю волею»¹².

Актуально звучать і нині слова Василя Липківського: «Дякувати милосердному Господу, ця велика Христова праця в нашому народі недавно почалась, наш народ уже утворює у себе всенародно-соборноправну, автокефальну, цебто вільну, церкву... Коли всі ми – весь наш народ – зрозуміємо, що тільки об'єднання всіх нас, всього народу в одну рідну церкву, що тільки одностайна молитва та побожне життя всього народу визволить нас з-під влади темряви, тоді вже ніякі суперечки, ніякі глузування сучасних фарисеїв не будуть нам перешкодою до повного визволення і оздоровлення»¹³.

Незламною вірою у народні сили наповнені його наступні звернення:

«Яка ж це чудова сила оздоровляє наш хворий народ, визволяє його від вікового розслаблення? Ця чудова сила є наша віра Христова, це є наша рідна Церква. Народ наш почав будова-

ти свою рідну Церкву, почав єднатися іменем Христа в своє рідне братерство, українське Христове тіло. Це наше тіло, це наша Церква почула в собі слова Христа: «Прощаються тобі гріхи твої», почула в собі ту силу, що виходить від Христа і зцілює всіх (Лук. 6, 19), і от народ наш видужує, визволяється, підводиться від тяжкого знесилення вірою в Христа»¹⁴.

Лейтмотив проповідей з історії українського церковного життя – захист на щастя людей – це Церква Христова.

Відтворюючи у проповідях історію нашої Української Церкви, постійно посилаючись на її народні джерельні витoki, водночас В.Липківський дорікає слухачам за їх інфантильність: «Наш народ і на землі не може знайти собі певного місця, все ховається за чужими спинами, все єднався із поляками, і з москалями, і навіть з турками та татарами. Але там, перед Господом, він вже мусить зайняти певне і власне місце, там уже не заховається поза другими народами». Пролунає суворий голос Господа, який запитає: «Народе український, як ти виконував Мої заповіді на землі? Чи єднався ти в своє рідне Христове братство, в свою рідну церкву, щоб самому працювати на своє спасіння. Чи, може, ховався за спину московського та царгородського патріарха та римського синоду, не своєю працею, а їхніми руками хотів здобувати спасіння?»¹⁵. Певне, заклик В.Липківського і зараз на часі, варто наполегливіше трудитися українською громадою на своє спасіння, в духовному плані – це утвердження власної незалежної від Москви Української Помісної Церкви.

Логіка мислення Василя Липківського завжди переконлива. «Отже, нехай не кажуть, – констатує він у проповіді, – що віра взагалі і християнство зокрема, є темрява, запаморочення людства. Нехай краще скажуть, яка була б освіта і чи була б вона без віри, яка була б сучасна культура, і чи була б вона?»

Оптимістичніша за своїм звучанням проповідь «Христова освіта й сліпі бандуристи» й зараз хвилює сучасника, примушує замислитися і закликає до певних, конкретних дій до розвою національної культури, утвердження національної самодостатності.

«Отже величезне значення мають наші лірники, кобзарі і для

нашої матері України і зокрема для нашої церкви української. Їм наш народ найбільше мусить бути вдячний і за свою національну, і за релігійну свідомість.

І весь наш народ український в цілому, це є великою мірою народ-лірник, народ-кобзар, бандурист...

Є наша народна приказка: «А ти, Марку, грай!» На весіллі всякі бувають розмови, сварка, навіть бійка. А сліпий Марко глядить свого діла: він грає, не вгаває. А ти, Марку, грай! Так і на весіллі, чи на праці й змаганнях життя можуть бути всілякі і розмови, і розбрат, і розбої і тяжкі пригоди. А церква наша в цьому різнобарвному натовпі, як той сліпий Марко, не звертаючи уваги ні на що, мусить пильнувати свого невмирущого діла – «А ти, Марку, грай!». А ця гра, ця пісня і була і є завжди, і мусить бути одна: «Ісусе, Сину Давидів, помилуй мене! Господи, я хочу світла бачити!»¹⁶.

Розглядаючи лише деякі аспекти проповідницької спадщини Василя Липківського, пересвідчуєшся у тій несхибній вірі великого просвітителя, що Україна буде демократичною, правовою державою на основі суверенного самовизначення української нації, на основі християнських цінностей. І в цьому животворчому процесі державотворення нового суспільства чільне місце належить Українській Церкві. «Для кожного ж українського народу Церква, – наголошував у одній з своїх проповідей світільник віри, – зокрема має не тільки велике релігійне, а також велике і народне значення. Народ наш, розкиданий по всіх краях світу, часто він малими краплями влитий між іншими народами. Що ж може спасти його в цьому потоці? Тільки рідна церква, тільки рідне Христове братерство»¹⁷. Розвиваючи теологічні історичні основи українського християнства, В.Липківський акцентує увагу слухачів – вірних на визначальних постулатах життя: зберегти свою національну свідомість, звичай і мову, неперервність українського національного ідеалу»¹⁸.

Більшовицький диктаторський режим із усією комуністичною ортодоксальністю нищив релігійний дух в Україні. У далекому від нас 1937 р. страдницький шлях звершив першоієрарх Української Автокефальної Православної Церкви Василь Липківський. І хоча

деякі наукові дослідники, вивчаючи релігійну ситуацію у нашій країні утворення помісної церкви вважають історичним анахронізмом¹⁹, спираючись на досвід діяльності В.Липківського, дозволимо з цим твердженням не погодитись.

«Епохи маємо право судити зі свого погляду, а людей повинні судити з погляду тієї епохи, за якої ті люди жили»²⁰. Це висловлювання Бориса Грінченка найоб'єктивніше оцінює проповідницьку діяльність митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Безперечно, митрополиче звання завжди спонукало до спілкування не лише з кліром, але й з паствою, і слову тут відведено найголовніше значення. Духовний пастир, вибудовуючи свої проповіді, намагався віднайти найпереконливіші, найефективніші форми впливу насамперед через мовні засоби.

Предметом дослідження стали звернення духовного наставника до молоді, які згодом вийшли друком у Холмі у 1943–1944 рр. І хоча опубліковані проповіді об'єднані загальним гаслом «Служити народові – служити Богові!», та кожна з них зокрема має свою тематичну скерованість, через усі твори, а проповіді – це насамперед блискуча публіцистика – наскрізне проходять три теми, три взаємопов'язаних складових морального стану християнина, засад його життя: любові, віри, правди.

Архієпископ Холмський і Підляський Іларіон, розглядаючи у проповіді, яка мала адресне призначення для молодіжної аудиторії і називалася «Як жити на світі», коло моральних проблем сконцентровував біля основного поняття людського існування – любові. Духовний пастир зазначав: «Найбільша людська чеснота, з чеснот чеснота, то – любов. Перед правдивою любов'ю нічого не встоїть, не вистоїть навіть найбільший ворог. Чого не зможеш зробити силою, то легко зробиш любов'ю. Уміймо тільки правдиво любити!»²¹. Аргументуючи свою думку, він продовжував: «Любов може спасти навіть світ, і то весь. Господь споглядає постійно на нашу найменшу любов, – і завжди належно оцінить її»²². Аспекти філософського розуміння Божественного поняття любові багатомірні у визначенні митрополита Іларіона: «Тільки та любов добра, яка справді добровільна, яка справді впливає

зо щирого, вільного серця»²³, «Любити треба не за красу, а за добрість, за чуле серце та за чутливу душу. Шукаймо в людині найперше щирого серця, дослідімо найперше душу її, і вже аж потім зможемо сказати свою думку про неї. Бо часто під гіркою шкарлупкою знаходиться солодке зерно»²⁴. «Понад матір та батька людина не має нічого милішого в світі! Батько рідний над сонце ясніший, мати рідна солодша від сну!»²⁵ Міркування проповідника щодо людського буття не втратили актуальності і у наш непростий час, коли суспільство потребує як ніколи згуртованості у процесі українського державотворення. «Усе в світі не вічне, – стверджував митрополит Іларіон, – а ми на світі тільки тимчасові подорожні... От приходимо на час, та й відходимо, як ті гості...

А коли ми на світі не вічні, то нащо ці сварки між людьми? По що всі різні оці колотнечі? По що ці – заздрість палюча та гнів цей запеклий?.. Коли ж ми на цьому світі тільки тимчасові гості, то й поведьмося, як поводяться пристойні гості: любовно, чомно, спокійно. Коли вік наш такий короткий на землі, то ж таки краще було б, коли б ми всі любили один одною, дітей своїх навчали любити... І була б тоді вічна любов і смерть би її не здолала...»²⁶ Розважливість і мудрість притаманна зверненням проповідника до вірних. Його обґрунтована переконаність, безперечно, доступується до людських сердець, як і слова духовного пастиря: «Де любов – там і Бог. А на нашому світі нічого немає постійного, вічного, окрім любові. І тільки любов'ю, як вічним життям, будуватиметься світ. Усе, побудоване не на любові, впаде й зруйнується. А любов буде сяяти вічно, й буде вічно освітлювати праведну путь для людей. Тепло від любові також віковічна, – і тільки вона огріватиме світ, і тільки від неї і нею світ житиме. А коли перестане на світі любов, – світ не встоїть і рухне. І буде жорстоке падіння його...»²⁷.

Митрополит Іларіон завжди повертався до історичних витоків української нації і спонукав як проповідник свою аудиторію до активних дій щодо збереження і утвердження власної національної самобутності, виховував почуття великої національної гордості за свій народ: «Кожна людина належить до якогось одного

народу, і Господь вимагає найбільше любити свій рідний народ. Люби всі народи на світі, але найбільше й найперше – свій рідний народ»²⁸. Як переконливу ілюстрацію на користь своїх думок наводить митрополит Іларіон сповнений емоційного змісту справді літературний образок під назвою «Бережімо свою рідну одягу!». Майстерно складене звернення-заклик проповідника-патріота варте на цитування: «І одяга належить до свого рідного, до того, що кожен мусить любити й берегти. Кожен народ має свою улюблену одягу, в якій він кохається, в яку він найрідніше вбирається. Своє рідне завжди веселить наше вухо, а всі разом веселять нашу думку. Христос зодягався завжди так, як зодягався Його рідний народ. А в нас часто люблять наші вбиратися в чужу одягу, і то тільки тому, що чужа вона, хоч вона й ока не веселить нам, і серця не гріє. Святе Письмо рішуче наказує нам берегти і свою рідну одягу. Господь вустами пророка Софіїні наказує: «Покараю я всіх, що вони зодягають одягу чужинну!». Тож не кидаймо звичайної одяги народу свого й не міняймо її на чужу! Світ Божий, як та лука широка, квітками покрита, – і кожна квітка хороша, і кожна зокрема веселить наше око й теплом укриває нашу душу. А всі разом вони становлять одну барвисту луку, Богові й людям на втіху... Отож, бережімо всі свою рідну одягу! Кожна людина найкраще виглядає тільки в своїй рідній одязі, що завжди для нас гарна, бо гарна одяга – то та, до якої звикаємо ми й звикає народ. І не тільки одягу саму, – бережімо все рідне: мову, звичаї, пісні, бо в світі нема нічого милішого понад своє!»²⁹

Розмірковуючи про велич свята Богоявлення, автор проповіді, подаючи історичну інформацію про Божественну подію на Йордані, зупиняється на основних складових Божої премудрості, які ґрунтуються на заповідях Христових. Митрополит наставляє: «Завдання кожної людини на цьому світі – служити народові, а тим самим служити й Богові. Світ стане на правдиву дорогу тільки тоді, коли він глибоко зрозуміє, що то визначає заповідь Христова, – любіть один одного. Любити – то самовіддано служити своєму ближньому чи й всьому народові. А щоб достойно служити народові, треба мати повну премудрість та розум»³⁰. І чи

не актуально звучать слова митрополічі про Христову науку про братерство: «Народ, що дивиться на всіх своїх членів, як на рідних братів, завжди міцний та щасливий. Нема поміж ними злиденних бідарів, нема поміж ними несправедливо утискуваних, нема поміж ними розкладованих чварів та сварів. Нехай і в українського народу один одному буде за рідного брата, нехай і поміж нами лунає повсякчас святе та велике оце «brate мій», – і не стане серед нас злидарів, замовкнуть усі свари та чвари! І стане тоді наш народ сильним та щасливим, у світі шанобливим, – бо з сильним рахуються всі»³¹.

Окремого розгляду потребують погляди митрополита Іларіона щодо трактування поняття правди, яку він поділяє на людську і Божу. Проповідник, пояснюючи різницю, говорить: «Правда людська – це правда суб'єктивна, особиста: усе, що мені добре, що мені вигідне, то моя правда... Скільки на світі людей, стільки й окремих людських правд. І людина часто любить найбільше самого себе, найбільше дбає тільки про себе, поза собою часто нічого не бачить і не хоче бачити... Людина часто буває занадто суб'єктивна (особиста), занадто егоїстична (самолюбна). Через це вона найбільше стоїть за правду свою власну, за правду людську. Така правда – правда однобока, тимчасова, самолюбна, одним словом – людська правда... Коли б у світі люди з самолюбства повбивали б один одного, і кожен вважав би себе справедливим. Це «правда» неправдива, це та «правда», що веде до руїни.

А правдива правда – це правда Божа. Вона одна для всіх людей, для всіх народів, для всього світу... Божа правда – це Божий Закон. Книга правди – це Святе Письмо, а найперше – Євангелія.

Уся правда Божа коротко подана була ще в Старому Заповіті, як десять Божих Заповідей, що дані були Мойсееві на Синайській Горі (Ісход 20. 2–17. Второзак. 5, 6–21). І на цих десятих непорушних заповідях світ стояв і стоїть, і тільки на них він і може жити. Виконуй ці заповіді – і будеш жити правдою. В Новому Заповіті повну, святу й чисту правду своїм живим прикладом показав нам Ісус Христос: «Я – дорога, і правда, і жит-

тя!» (Див. 14.6). Джерелом правди на землі є Церква Божа. Вона – хранителька правди, вона й вчителька її»³².

Аргументованими узагальненнями завершується митрополича проповідь: «Через те, що правда – це Божа основа життя, вона вічна й незнищувана, бо такою створив її Бог. Як вічний Бог, так вічна й його правда!.. Святе Письмо завжди міцно підкреслює вічність правди. Так у Псалтирі читаємо: «Його правда навіки стоїть», «Правда Його пробуває навіки», «Правда Твоя – правда вічна». І народна приказка каже: «Правда в огні не горить, і в воді не тоне»³³. Отже і нам, сучасникам, варто замислитися над закликком світильника віри: нехай же Божа правда як основа щастя нашого осяє всіх нас і оновить світ!

Серед проповідницької спадщини митрополита Іларіона (Івана Огієнка) слід згадати його педагогічні за формою викладу, афористичні за змістом (досить навести хоча б такі вислови: без віри нема життя, без віри нема науки, віра світ перемагає, безвір'я приносить руїну³⁴), сповнені патетики і українського народного раціоналізму, літературні твори «Праця – то ціль нашого життя» і «Віра».

І.Огієнко любив свій народ, вірив у його щасливу зорю. Тому і провіщав: «Народ, у якого більшість – віруюча, є народ завжди працездатний, культурний, сильний. Такий народ завжди державний»³⁵.

Церковне проповідництво – невід'ємна частина духовного та культурного поступу людства, отож маємо всі підстави стверджувати, що проповідництво у повному науковому значенні є передусім частиною історії християнської цивілізації³⁶.

Вивчення проповідницької творчої спадщини українського релігійного діяча із світовим ім'ям Йосипа Сліпого є яскравою сторінкою української церковної історії. Його пастирська думка, виходячи із внутрішнього змісту і облаштування церковного життя, традицій проповідництва і змістовною його наповненістю суттєво впливає на духовність суспільства. Ось чому викликає таке зацікавлення, на жаль, ще малодосліджена, але чи не найсуттєвіша в діяльності подвижника християнської думки грань його різнобіч-

ної, насиченої, копіткої праці на ниві духовного відродження самобутньої і самодостатньої української нації.

Послання, звернення, казання Йосипа Сліпого до пастви – взірець не лише глибокої богословської думки, філософських узагальнень, але й зразок високої громадянської публіцистики. Слід виокремити унікальність цього виду гомілетики видатного пастиря, а саме їхню планетарність, світовий погляд на суцї, але водночас нагальні для суспільства проблеми у міжнародному вимірі. У цьому ключі і розглянемо «Послання патріарха Йосипа про поєднання в Христі», написане у Римі 3 червня 1976 р. Тільки богослов-мислитель з власною оригінальною філософською думкою, талановитий ерудит, здатний афористично і переконливо, аргументуючи своє розуміння тих чи інших духовних проблем, незаперечним фактажем з церковної і богословської історії, міг створити таку унікальну пам'ятку екуменічного руху ХХ ст.

Аналізуючи твір, зупинимося на витоках змагань за єдність Христової Церкви, які і стали однією з передумов написання послання.

Думка про єдність християнської Церкви впродовж століть не полишала як провідників українського християнства, так і державних мужів. Цим опікувалися княгиня Ольга та її внук Ярополк, докладав дипломатичних зусиль у цій справі князь Володимир, роз'єднаність Константинополя і Риму опечалювала Ярослава Мудрого. На єдність християнського світу спрямовували свою діяльність митрополити Іларіон, Клим Смолятич, князь Данило Галицький. Згодом цим переймалися митрополити Петро Могила і Андрій Шептицький. Єдність Христової Церкви, яку заповідав Ісус Христос і за цю єдність гаряче молився під час Таємної Вечері: «Отче Святий, заради імені Твого, бережи їх, тих, що їх Ти мені передав, щоб були одно, як Ми» (Ів. 17, 11), «щоб і вони в нас були об'єднані» (Ів. 17, 21), «щоб вам були звершені в єдності» (Ів. 17, 23).

Окреслення ролі Української Церкви в реалізації екуменічних завдань на світовій арені християнства – ось провідні напрями, що складають серцевину послання «Про поєднання в

Христі». Зазначимо, що екуменічні ідеї мали в ХХ ст. поширення у слов'янських країнах, про що засвідчують Велеградські конгреси. Впроваджуючи у життя ідею церковного єднання митрополита Андрія Шептицького, який став натхненником їхнього проведення (власне завдяки йому містечко Велеград, колишній осередок першого в моравській державі єпископа св. Мефодія, стало центром міжнародного спілкування богословів з екуменічних питань у 1907, 1909, 1911, 1922, 1924, 1927, 1933 рр. Йосип Сліпий був активним учасником конгресів і постійно виступав з науковими доповідями, які виголошував, до речі, українською мовою³⁷. Ще тоді, у минулому тисячолітті, автор концентрував увагу представників різних християнських конфесій на важливий, але не досить з'ясований фактор, що «національне відродження розбудило також сильне прагнення до унії»³⁸. Осмислення Йосипом Сліпим ідеї християнського з'єднання передавалося не лише через критичний огляд доповідей, які обговорювалися на конгресі, але й через публіцистичну оцінку трактування богословсько-догматичних проблем католицьких і православних теологів, де яскраво простежується синтез тлумачень богословів християнського Сходу і християнського Заходу. Тут принагідно звернути увагу на тезу, яка не втратила актуальності й нині: «для злуки Церков вистачає єдність віри, в наукових виясненнях догм може бути різниця, яка в дійсності й була, а щоб досягнути єдність віри, досить поширення культу св. Володимира і св. Ольги на Заході, а на Сході культу св. Кирила і Мефодія»³⁹.

Знаменною подією у християнському житті стало проведення 22–25 грудня 1936 р. у Львові унійного з'їзду, ініційованого митрополитом Андрієм Шептицьким. Усі організаційні турботи по його проведенню взяв на себе Йосип Сліпий. Його доповідь «Погляд на з'єднані і нез'єднані Церкви Сходу і догматичні різниці між ними», багата історичним матеріалом, належить до унікальних наукових досліджень з порівняльної догматичної і обрядової проблематики.

Розкриваючи питання щодо з'єднаних і нез'єднаних церков Сходу і догматичної різниці між ними, Йосип Сліпий знайо-

мив делегатів тодішнього з'їзду з великим пластом історії Александрійської, Антиохійської, Вселенської церков. Історичні студії церковного життя з погляду вченого-богослова можуть певною мірою служити позитивом у такому складному і довготривалому об'єднувальному процесі християнських церков⁴⁰.

Отож маємо підстави стверджувати, що спадщина Йосипа Сліпого цікава для дослідників церковної історії насамперед з огляду на позицію видатного діяча української церкви щодо важливих подій у вітчизняній і світовій історії ХХ ст. Слушно зазначив Василь Ленцик: «Сьогодні нема поважного автора, який писав би про справи східної догматики, чи візантійської літератури, який не покликуювався б на о. Сліпого»⁴¹.

Безперечно, народження унікального за змістом і викладом думок послання «Про поєднання в Христі» мало передісторію. Яскрава проповідницька пам'ятка ХХ ст. ввібрала всю попередню подвижницьку, організаційну, науково-богословську, дипломатичну діяльність Йосипа Сліпого. Тут маємо нагадати його «Гомілею про мир», виголошену 20 жовтня 1966 р. на з'їзді Міжнародної федерації католицької молоді в італійському місті Перуджі, де патріарх, привертаючи увагу до поняття мир, пов'язує його з поняттям єдності.

Відозва-послання Йосипа Сліпого скероване до всього українського народу в Україні, на поселеннях у інших місцевостях, в екзилі, що свідчить про його планетарне, всесвітнє значення. У цьому також унікальність пам'ятки, бо традиційно церковні пастирі звертаються словами чи відозвами до визначеної територіально певної частини церковного суспільства. Послання «Про поєднання в Христі» універсальне своїм змістом і своїм скеруванням. Як зазначає богослов І.Гриньох: «Змістом його є універсальна ідея церковного з'єднання в українському народі, тобто ідея всесвітнього церковного екуменічного руху, а адресатом послання є цілий український нарід, хоч, як відомо, цей нарід, у своїй структурі є надзвичайно здиференційований. Не згадуючи вже про диференціацію, що випливає з факту поселення великої частини народу в різних країнах світу. Вистачить взяти до уваги хоч би тільки

релігійно-сповідну диференціацію українського народу: віруючі в ньому приналежні в більшості до Православної Церкви, існують в ньому євангельські громади... є в українському народі, окрім віруючих людей в Бога, також невіруючі... а втім, послання скероване і до них, бо існує інша основа пастирської влади, ніж та, що судомно спирається на людських юридичних принципах. Є ще влада, що спирається на Божій основі, на Христовій Благовісті, в якій мовиться: «І інші вівці маю, які не є з цього двору; і тих мені треба привести; і голос мій почують, і буде одне стадо і один пастир» (Йо. 10, 16). Виконуючи цю свою, на св. Євангелії засновану владу, патріарх Йосип промовляє до цілого українського народу»⁴².

Через усе послання головною думкою проходить ідея високого патріотизму. З перших рядків відчувається велика тривога автора за долю народу. «Кожний віруючий в Бога, – пише Йосип Сліпий, – і свідомий своєї національності українець, дивлячись на нинішнє важке положення українського народу в Україні і на поселеннях, мимоволі проймається жахом за майбутнє в його існуванні і розвій... Де шукати виходу і що треба вчинити, щоб стати в цій недолі на правильний шлях, вжити відповідних засобів оздоровлення і забезпечення свого майбутнього, ба що більше, щоб не зникнути з лица землі і не перейти до історії, як віджитий і мертвий первень, подібно, як це сталося вже з не одним народом...»⁴³

Позиція українця-патріота, який вболіває не лише за національну самоідентичність, але передусім мислить як державник, якого хвилює майбутнє українського народу, відчуваються у наступних рядках звернення: «...релігія повинна бути найсильнішим мотором думання і діяння в українському так розбитому і роз'єднаному народі. Є у нас Католицька і Православна Церкви, Євангельські громади і різні релігійні групи... На превеликий жаль, вони себе поборюють і тому не в силі... перейти в наступ проти злих сил світу. А Господь наш нагадував нас: «в кожне царство, розділене в собі, запустіє, і кожне місто чи дім, розділені в собі самому не встоїться» (Мт. 12, 25). «Тому за усильною спонукою українських віруючих людей, звертаємося оцим, український народо до тебе, щоби ти розпочав своє uzдоровлення від корін-

ня своєї духовності, своєї безсмертної душі і її потреб!»⁴⁴ І хоча час написання послання Йосипа Сліпого все більше віддаляється від нас, актуальність порушених проблем не міліє. Як ніколи є сучасними слова українського пастиря: «Яка могутня була наша Держава за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого! Бо була в нас тоді одна віра і одна церква, яка лучила духовно увесь нарід, скріплювала усе державне життя і створювала свою культуру!»⁴⁵. Ця теза перегукується із висловлюванням іншого українського релігійного діяча, подвижника Івана Огієнка, який стверджував, що відродження первісної християнської традиції можливе тільки через зрощення церкви, через використання живої української мови та через виховання священиків української національності з добрим знанням української мови, бо ж, на жаль, на наших вітчизняних теренах привільно почуваються московські зайди, що своїм словом несуть парафіянам заклики, скеровані не сприйняттю Української Помісної Церкви, а пропагандою «єдиного слов'янського народу» підривають віру у нашу національну свідомість і державність.

Посилаючись на історичні і богословські аргументи, автор Послання розвиває думку про аспекти замирення і поєднання українських і всесвітніх екуменічних змагань. У розв'язанні цієї планетарної проблеми Йосип Сліпий наголошує, що Українська Церква з'єднана з Вселенською Церквою і славить Бога «у цілій повноті», наголошуючи про здійснення церковного поєднання з вимогою здійснити повноту віри. Розкриваючи це поняття, слід зазначити, що трактування повноти віри було постійно предметом дослідження теологів, богословів, а згодом і світських філософів у різних аспектах: богословському, космологічному, природничому, філософському. Як слушно зауважує о. Іван Гриньох: «Повнота – це щось, що є основою і метою всього. Недостача повноти – це недовершеність, недосконалість. Повне заперечення повноти на будь-якому полі людської мислі, життя і діяння веде до порожнечі. В загальному доводиться ствердити, що «повнота» це основа християнського мислення, світовідчуття і світозору. І не тільки це. Це ключ до розуміння світу, Бога, Божого промислу,

загадки буття і життя»⁴⁶. Нагадаймо, в Євангелії записані слова Христа «Не думайте, що я прийшов зруйнувати закон і пророків. Не прийшов я, щоб їх зруйнувати, щоб сповнити...» (Мт. 5, 17), «Із повноти Його всі ми прийняли...» (Йо. 1, 16). Отже, в християнському й богословському розумінні «повнота» – це новий Божеський вимір, це всеобіймаюча сфера видимого і невидимого світу, це джерело й мета усіх творчих змагань на всіх ділянках людського мислення, діяння і життя»⁴⁷. Проте поняття «повнота» цим не вичерпується. «Словник біблійного богослов'я» подає ще одне трактування. Цитуємо: «Церква – це повнота Христова. У Христі, наповненім Божою всемогутністю (Кл. 1.19; 2.9), вірні єднаються з Його досконалою повністю (Кл. 2.10; Еф. 3.19). Життя вічне, досконала святість перебувають у прославленому Тілі Ісуса (Кл. 2.9). Вони передаються Церкві, яка стала Його Тілом. Віднині Церква може називатися повністю Христовою (Еф. 1,23). Ці дві назви, тобто Тіло і Повність, не відносяться до Всесвіту, а лише до Церкви. Проте Церква повинна постійно зростати і вдосконалюватися, щоб відповідати Повноті Христа (Еф. 4.13). Це – зростання у глибину й ширину (пор. 4.14 наст.) Церква має обійняти собою всі створіння, які нитіють у чеканні (див. Рим. 8.19–23), щоб усіх зібрати і всіх спасти. Через неї Христос поступово наповнює Всесвіт своєю Повнотою (Еф. 1.20 наст: 4.10). У передмові до Євангелія від Іоанна викладено те ж учення у більш доступних виразах. У Своїй славі Син «благодаті та істини» (Йо. 1.14) вилив на людей невичерпне багатство своєї ласки. «Від Його повноти прийняли ми всі» (Йо. 1.16)»⁴⁸.

Отож, приходимо до узагальнення: поєднання в Христі – це розуміння повноти, як повноти віри.

Отже, з позиції теології й історизму, досліджуючи Послання, переконаємося у глибині й багатогранності богословських наукових узагальнень і висновків Йосипа Сліпого, життєвій мудрості християнського пастиря, його дипломатичним підходом і планетарним баченням однієї із найсерйозніших духовних проблем, які хвилювали людство у ХХ ст.

Послання окреслює поле діалогу для церковного замирення і

поєднання, дає досить об'єктивні і аргументовані напрями пошуку шляхів порозуміння. Йосип Сліпий закликає: «Будьмо собою! Дивімося на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ – і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному! Треба добро Церкви й народу ставити вище своєї марної особистої амбіції і своїх особливих чи гуртових користей!»⁴⁹

За роки від написання послання патріарха Йосипа «Про поєднання в Христі» утвердилася самостійна і незалежна Україна. Але проблема створення Української Помісної Церкви, як і думки Великого Українця, ієрарха, залишаються на часі. Від її вирішення залежить подальший процес українського державотворення, національного самоутвердження України у світовому товаристві.

Українське православне проповідництво має давні витoki. Феодосій Печерський, митрополит Іларіон, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Іоаннікій Галятовський, Лазар Баранович, Феофан Прокопович, Стефан Яворський... Наступні століття дали злет блискучому київському проповідникові протоієрею Іоанну Леванді (Сікачці), митрополиту Української Автокефальної Православної Церкви Василю Липківському.

Церковні поучення українського духовенства, ґрунтуючись на славетних традиціях святих отців Григорія Богослова, Іоанна Золотоустого, Єфрема Сиріна, Василя Великого, Іоанна Листвичника, мали свою індивідуальність, свою національну особливість. І тому наше проповідництво завжди позначене образним мисленням, барвистою мовою, народною мудрістю і отже незаперечною логікою суджень. Певне, тому воно подарувало світові визначні постаті, до яких, без перебільшення, належить святійший патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет. Серед його духовної спадщини особливе місце посідають проповіді. Зібрані у нещодавно виданому двотомнику, вони по праву належать до невимрущої скарбниці людської думки⁵⁰.

Більшість проповідей Святійшого Патріарха, вміщені у двох книгах, виголошені ним під час богослужінь у Володимирському патріаршому кафедральному соборі м. Києва, свого часу були

надруковані в журналі «Православний вісник». Структурно «Проповіді» розділені на дві органічно взаємопов'язані частини. У першому томі подаються поучення приурочені найважливішим християнським святам. Другий том містить роздуми на тему християнських чеснот, а також слово осуду різних пороків. Окремо виділені проповіді, присвячені дням пам'яті святих і на слова канону святого Андрія Критського.

Лейтмотив проповідей Філарета – відродження християнських духовних цінностей.

Розглядаючи у цій площині проповідницьку спадщину духовного пастиря нашої нації, буде доречно навести його слова, виголошені на Всеукраїнській міжнародній християнській асамблеї «Заповідь нову даю Вам: любіть один одного» у лютому 1998 р., присвяченій 2000-літтю Різдва Христового: «Якщо людство не поставить у своєму житті все на кожне місце, якщо у центрі історії буде стояти людина, а не Бог, і якщо Бога не будуть сприймати як особистість, а тільки як безлике божество, розлите у всесвіті, то у третьому тисячолітті наша цивілізація піде шляхом самознищення. Кожна людина стоїть перед вибором життя або смерті, добра і зла. І від людства залежить, який шлях обрати слід у III тисячолітті. А це означає, що треба шукати насамперед «Царства Божого і правди його, і все це додається вам (Мф. 6,33)».

Коло проблем, порушених у проповідях патріарха Філарета, а саме: заповіді Ісуса Христа, облаштування Церкви, християнського життя, стосунків людини і світу – настільки широкі, що є потреба окремого розгляду кожного блоку питань.

Постать Ісуса Христа була, є і буде великим здивуванням для людства. Будучи Боголюдиною і водночас історичною особою, Ісус Христос лишається для нас втіленням усіх чеснот і всіх позитивних якостей людини. «У ньому було життя, і життя було світлом людям» (Ін. 1, 4). «Про безгрішність і божественність Ісуса Христа», «Христос є камінь спотикання і предмет суперечок у всі віки», «Слово на свято Хрещення Господнього», «Значення родоводу Ісуса Христа», «Христос є життя наше», «Христос є мир наш» – ось назви проповідей, виголошених святійшим патріархом.

Роздуми патріарха Філарета – це філософські висновки, підґрунтя яких теологічні і життєві спостереження. «Віра для духовного життя людини необхідна, як для тіла повітря. Без віри душа духовно вмирає. Ми з'єднуємося з Богом через віру. Віра є підґрунтям для молитви. А якби ми не вірили, то ми не могли б молитися» – говориться у проповіді «Про значення віри для спасіння». І тут же читаємо пастирське визначення віри, яке і процитуємо: «Віра є дар Божий, і ним не треба нехтувати. Це – скарб, дорожчий за будь-які матеріальні цінності. Доводиться зустрічати в наш час людей, які скаржаться на відсутність в їхніх душах віри. Віру не можливо придбати шляхом логічних доказів. На життєвому шляху ми зустрічаємо віруючих учених, інтелігенцію і простих людей. В той же час ми бачимо в нашому середовищі невіруючих представників усіх верств суспільства. Віра залежить не від освіти, а від Бога. Хто хоче збагатити свою душу вірою, той нехай просить цей дар у Бога, – і Бог безумовно дарує йому, тому, що Бог хоче, щоб усі люди врятувалися і прийшли до пізнання істини» (с. 130–131).

Філософське осмислення життя становить зміст проповіді «Люди! Шукайте насамперед Царства Божого».

Зайве переконувати, що такі проникливі слова не знайдуть відгуку в людській свідомості, не змусять замислитися, а часом і переглянути своє ставлення до оточуючих і до власних вчинків: «Коли Господь сказав: «Шукайте ж спершу Царства Божого і правди Його, і все це додасться вам», то Він мав на увазі не тільки потойбічне життя, а й земне. У земному житті духовні цінності мають також першорядне значення, тому, що вони визначають саме життя.

Бог – істота довершена і всеблаженна. Він є любов, радість, мир, джерело всякої утіхи. І тільки та людина, що наближається до Нього, може насолоджуватися правдивою радістю, заспокоєнням і блаженством. Той, хто став храмом Духа Божого, хто має Бога у своєму серці, той завжди відчуває в душі мир, повне задоволення життям і духовну радість. Христос сказав: «Царство Боже – а значить і блаженство – «в середині вас є» (Лк. 17, 21)».

Отож логічний висновок – земні блага є результатом духовного, праведного життя. У проповіді говориться: «Отже, хочете, браття і сестри, не розлучаючись зі світом і його благами, жити по-євангельськи? Ця справа можлива і не тяжка. Одного тільки треба дотримуватися: потрібне для земного життя робіть, але без шкоди і без гріха, а там, де гріх, того цурайтеся і всіляко уникайте. Бережіться всього, що заважає вам жити побожно і благочесно» (С. 105–106).

Тема життя і діянь святих – одна з головних у проповідях. Визначення святості знаходимо у проповіді «Поява святих – це результат подвигу Христа Спасителя»: «Всі святі – це благословенний наслідок страждань, смерті і воскресіння втіленого заради нашого спасіння Сина Божого. Це благодатні плоди зішестя Святого Духа Божого і перебування його в Церкві Христовій. Всі святі – це первістки викупленого кров'ю Христовою і оновленого благодаттю Духа Святого людства, яке привів до Бога Отця Ісус Христос. Воістину достойне завершення великих свят церковних» (С. 91–92). Дохідливо і переконливо розкривається смисл високого духовного подвижництва. «У славному сонмі, – повідає провідник, – ми бачимо святих усякого звання і стану, всякого віку і статі. Є серед них такі, що спасались у тяжких подвигах апостольства, мучеництва, пустельництва, але є й такі, що угодили Богові, живучи у світі сімейним життям, серед звичайних життєвих турбот. Є серед святих і такі, що раніше були великими грішниками, але вони врятувались і догодили Богу вірою, покаванням і довготерпінням». Дотикаючись до власних праведних діянь, «кожен повинен обрати собі із сонму святих взірець для уподібнення – за станом своєї душі і своїм званням – і йти по цьому шляху, щоб догодити Господу й знайти спасіння душі і Царство Небесне. Бог хоче, щоб усі ми врятувались і прийшли до пізнання істини. Хоч ми живемо у зовсім інших умовах, ніж наші предки, але Бог може допомогти нам врятуватись і в наш час Від нас вимагається добра і наполеглива воля.» (С. 95–96).

Назва проповіді «Слово про вічне життя» засвідчує про актуальність теми. Розповідь про дотримання заповідей Божих завер-

шується духовною настановою: «Всім нам треба усвідомлювати, що вічне життя безумовно є, як безумовно є і вічні страждання. Земне життя – лише мить у порівнянні з вічністю. І дано воно нам Богом, щоб підготуватися для вічності, щоб тут обрати своє майбутнє: чи то вічне блаженство, чи то вічне страждання.» (С. 165).

Усе щастя в житті від любові. Так співається в одній популярній українській пісні. І це дійсно так. Адже любов – це основа, на якій стоїть весь світ, створений Господом. І, говорячи про проповідницьку спадщину патріарха Філарета, особливо виділимо проповідь «Заповідь Божа про любов». Чітко структурно вибудована, з логічно розставленими акцентами, вона кличе до величних, божественних дум і водночас повертає нас до буденних, земних справ.

В одному із своїх поучень патріарх Філарет дає глибоке об'ємне і переконливе оповідання про значення любові у нашому житті: «Кожна людина повинна любити Бога – любити не тільки із вдячності, але головним чином тому, що в любові до Бога полягає сутність життя всіх розумних істот. Ось чому Ісус і Христос сказав, що любов до Бога – це перша і найбільша, а значить, і найважливіша заповідь.

З любові до людини Бог не тільки створив світ, але і спас людей від гріха і смерті... З любові до людини Господь Бог послав на землю Свого Сина, щоб Він подвигом своєї любові до людей, Своїм життям, Своїми хресними стражданнями, Воскресінням і славним Вознесінням на небо звершив наше спасіння; в ім'я голгофської жертви дарував кожному грішнику, що кається, прощення гріхів і життя вічне. В цьому полягає безмірна любов Божа до нас.

...Кожен із нас повинен любити Бога із вдячності, що Він створив нас, дарував нам життя і спас нас від гріха і смерті.

Друга заповідь Божа: любити ближнього, як самого себе. Ця заповідь подібна і до першої, але не рівна їй. Чому? Тому, що Бог є джерелом життя і любові. Він дарує нам не тільки життя, але й любов. Любов є дар божий, і його треба берегти й постійно, як каже апостол Павло, «підігрівати». Любов треба берегти. Люди часто втрачають любов, і втрачають тому, що не шанують.

Любов – це велика сила. Недаремно кажуть, що вона сильніша за смерть. І це правда! Мученики віддавали своє життя з любові до Христа. Люди віддають своє життя не тільки із любові до Бога, але й з любові до ближніх. Недаремно Господь сказав: «Немає більше від тієї любові, як хто душу свою покладе за друзів своїх» (Ін. 15. 13). Люди, які мають любов, є блаженними уже тут, на землі; вони скуштували початок того, про що говорить апостол Павло, коли був піднесений до третього неба і відчув таке, що не можна переказати (2 Кор. 12. 4).

Любов у земному житті – це не тільки блаженство, а точніше, не стільки блаженство! Описуючи якості любові, апостол Павло говорить: «Любов довго терпить, милосердствує, любов не заздрить, любов не вихваляється, не пишається, не безчинствує, не шукає свого, не гнівається, не залишає зла, не радіє з неправди, а радіє істині: усе покриває, всьому йме віру, всього сподівається, все терпить, любов ніколи не минає» (1 кор. 13, 4–8).

Любов до ближніх є основою суспільного і сімейного життя. Це – прописна істина... А сенс життя, як ми уже знаємо, полягає в любові. Блаженною може бути бідна людина, але з любов'ю у серці. І навпаки, багатий без любові до людей – не має щастя на землі. ...Любов вічна, а все тілесне тимчасове. Воно швидко минає... Нікому не треба забувати, що любов на землі поєднана з стражданнями. Чому під час вінчання нареченим дають пити із однієї чаші вино? Тому, що вони цим обрядом свідчать, що впродовж усього життя будуть пити із однієї чаші радість і страждання.

В земному житті Христа Спасителя його любов до людей була поєднана з стражданнями. Якщо Христова любов поєднана з стражданнями, то і наша любов має пройти той же шлях.

Наша любов проходить випробування на землі», (С. 191–195).

Продовження цієї важливої життєвої теми просліджується у проповіді «Найпростіша заповідь Бога»: «Вільно чи не вільно людині доводиться зважати на вимоги часу і обставини. Вона постійно змінює своє ставлення до людей, прийоми спілкування і настрої. Невже це нормально? Чи є в таких діях людини що-небудь євангелійне, християнське? І неможливо спростити і звести

до єдності всю цю складну плутанину стосунків, побудувати їх на твердому і загальнолюдському принципі?

Не тільки можна, але й треба!

До цього закликає всіх Господь наш Ісус Христос. Він говорить: «Як хочете, щоб робили вам люди, так і ви робіть їм «Ця заповідь є не що інше, як видозмінене і послідовне розкриття іншої, подібної до неї, заповіді Божої: «Полюби ближнього свого, як самого себе.» В обох цих заповідях одна й та сама і думка – в одній просто сказано «Люби ближнього, як самого себе», а в іншій Господь немов би додає і пояснює: «І тому роби і поведься з ним так само, як ти бажав би, щоб інші робили з тобою».

...Далеко ще той блаженний час, коли ця свята заповідь Божа увійде у загальну свідомість, у плоть і кров людства. Наша справа – сприяти цьому, наскільки це від нас залежить, у свій час і на своєму місці А що буде далі, те знає один Бог.

Хай буде Його свята воля в цьому!» (С. 228–233).

Звернемося ще до одної проповіді «Слово про те, що без любові немає життя». Людина до всього може звикнути, до будь-якої праці, до клімату. «Однак до одного людина звикнути не може – без любові. Чим більше серед нас і в кожному з нас буде доброзичливості одне до одного, взаємного неосудження, негнівливості, співчуття до людського горя, чим смиреннішим буде наш дух, чим чистішими будуть наша душа і тіло, тим більшою буде слава Богу» (С. 243–245).

Вагоме історичне осмислення і виразна мовна палітра властиві проповіді «Слово про жон-мироносиць». Відштовхуючись від історичної канви проповідник вибудовує цільну і емоційно насичену картину служіння християнській вірі жіноцтва. Жінки супроводжували Ісуса Христа на Голгофу і стояли біля Його хреста до самої смерті. Жіночі руки приготували до поховання і пречисте тіло Його. Жінки були й першими провісницями радості Воскресіння Хрестового. Жіноча душа завжди тягнулася до Бога і вміла зворушливо любити Його. Сестра пророка Мойсея Маріамія склала першу натхненну пісню Богові. Через багато віків друга Маріам – Пресвята Діва – прорекла «Величає душа

Моя Господа, і зрадів дух Мій у Бозі, Спасі Моїм» (Лк. 1, 46–47). Жінці-самарянки вперше сповістив Христос найвище духовне вчення про Бога, серед слухачів проповіді Хрестової Марфа і Марія, ханаанейки, галілеянки. Серед тих жінок, які присвятили своє життя і труди поширенню християнської віри, святі мучениці Віра, Надія, Любов, Софія, Катерина, Анастасія, Варвара і неосяжний сонм інших мучениць, що безбоязно і мужньо, не лякаючись смерті, сповідували Хреста. Облагодіяли свої народи християнською вірою цариця Єлена в греко-римському світі, просвітителька Грузії свята рівноапостольна Ніна, Феодора – в Болгарії, Людмила – в Богемії, Дамбровка – в Польщі, в Київській Русі–Україні – благовірна княгиня Ольга. Годі перелічити, скільки матерів, сестер і дружин – святих жінок – своїм благочестям і вірою впливали на суспільне життя і допомагали поширенню віри Хрестової. Завершується проповідь зверненням, яке ніколи не втрачає актуальності: «Любов – найголовніше почуття, яким живе жінка. Підтримуйте його, чоловіки, не тільки щодо себе, своїх егоїстичних чуттєвих бажань, а надайте цьому почуттю любові вищого змісту, спрямовуйте його до Бога, до високої мети християнської сім'ї – і ви врятуєте людство, оздоровите його духовно. Не забувайте, що, як священник у вітварі, так мати – священнодіє в душі дитини. Вона своїм серцем животворить цю душу і підносить її. Любіть же своїх жінок і бережіть їх!» (С. 62).

Людина відповідає не лише за свої вчинки, нерідко і її не благочинна діяльність позначається на житті наступних поколінь. У проповіді «Хвороби часто бувають наслідком гріха» наведені прощальні слова, сказані Христом Спасителем розслабленому: «Ось, ти одужав; не гріши більше, щоб з тобою не трапилося чого гіршого» (Ін. 5, 14). Коментуючи наслідки гріха фактами біблійної історії, святійший Філарет підсумовує розповідь словами Господа до грішників: «Я Господь твій, що карає дітей за провини батьків аж до третього і четвертого роду», звертається до нас з настановою: «Дорогі браття і сестри! Треба боятися гріха більш за все на світі. В будь-якому місці Бог присутній не тільки Своєю милістю і любов'ю, але і правосуддям» (С. 67).

Серед негативних якостей немічної людської природи, які за-суджуються Святим Письмом, є гнів. У проповіді «Слово про шкідливість гніву», аналізуючи причини такого психічного стану, духовний пастор, посилаючись на історичні факти, застерігає: «Хто у гніві зробив щось добре? Хто, не маючи лагідності й довготерпіння, показав будь-яке добродійство і перемогу над собою? Ніхто! Бо якби апостоли безрозсудно обурювались гнівались на грішників, вони нікого не наставили б на путь спасіння і не кого не привели б до Христа. Хоч іноді й вони обурювалися на тих, що грішили, однак без люті й не у безпам'ятному гніві, а з довготерпінням молилися Богу за грішників, щоб Господь наставив їх і виправив їхнє життя.

Бог передбачливо створив бджолину матку без жала. Бо якби вона мала його, всіх бджіл знищила б» (С. 70–71).

Гадаємо, доречними для нас у отриманні гніву будуть і зараз згадані поради св. Григорія Богослова: «Як же утриматися, щоб не спалахнути гнівом від чужого гніву, як вогнем від вогню?.. По-перше, негайно треба звернутися до Бога з молитвою, щоб Він погасив у нас гнів Своєю силою, а нас помилував, бо ми нічого не зробили поганого іншим. І в той же час треба покласти на себе хресне знамення, якого бояться і від якого тремтять усі сили зла. По-друге, приготуйся до боротьби з тим, хто став причиною гніву, а не з тим, хто піддався гніву, щоб тобі, добре озброєному, легше було перемогти пристрасть гніву. А що значить перемогти? Байдуже перенести зовнішню перемогу над собою. По-третє, не забувати про своє походження, ким ти був, ким став і що з тобою буде у старості й після смерті. Не думай про себе дуже високо і багато, сам себе оцінюй належно. Бо смиренний байдуже переносить перемогу над собою, а гордовитий нікому не поступається. По-четверте, знай, що життя наше ніщо, і всі ми не безгрішні судді добрих і злих вчинків. Коли щось погане для нас, це ще не значить, що воно погане для Бога. А коли щось добре для нас, то це не означає, що воно приємне для Господа. Одне, без всякого сумніву, погане – це злопам'ятство. По-п'яте, треба мати більше розсудливості: якщо немає ніякої правди у тому, що про нас каже людина у

гніві, то не треба турбуватися, тому що її слова нас не стосуються. А якщо це правда, значить, ми самі зробили собі кривду, і тому не треба гнівитися даремно.» Після таких аргументів годі не погодитися з висновком проповідника: «Тяжко боротися з гнівом, але треба. Нехай дійсно сонце не заходить у гніві нашому» (С. 72).

«Коли образа розпалює твоє серце, згадай про Христа і Його рани; розсуди, чи те, що ти терпиш, більше за те, що перетерпів Владика; і тоді, як водою, погасиш свою скорботу», – переко­нує св. Григорій Богослов. І святіший патріарх у проповіді «Треба прощати провини винуватцям нашим, як і Христос прощає грі­хи наші» закликає: «будемо миритися зі своїми супротивниками, поки ми з ними на цій дорозі земного життя, щоб відновити мир з Богом. Будемо поблажливими одне до одного і прощатимемо взаємно, якщо хто на кого має гнів або образу, щоб і Бог у Христі простив нас (Кол. 3, ІЗ)» (С. 164).

Адже у нашому бурхливому суспільному житті вкрай необхідні примирення різних політичних партій, різних суспільних угруп­увань задля розбудови і утвердження Української незалежної де­мократичної держави.

Розмірковуючи про ритуал поминання померлих, що своїм початком сягає сивої давнини, у проповіді «Про зішестя Ісуса Христа до пекла» йдеться про значення ходіння на кладовища, розкривається глибокий філософський сенс цього дійства: «Там, на могилах, християни відчувають себе ближче до своїх померлих батьків, матерів, братів і сестер. На могилах яснішими стають спо­гади про них, живіше б'ються любов'ю до них серця і гарячішою буває молитва. Могили близьких серцю є для живих священним місцем, яке з благовінням охороняється і оберігається. Могили можуть сказати багато повчального для живих. Вони красномов­но нагадують про швидкоплинність земного життя, про неми­нучість для всіх людей смерті й про нашу небесну вітчизну. Тут сильніше відчувається необхідність виправити гріховний спосіб життя і потурбуватися про вічність».

Звертаючись до вірних, пастор застерігає і від деяких поглядів тих християн, які вважають за непотрібне і даремне молитися за

померлих. Адже у Святому Письмі Ісус Христос ясно каже, що «Бог не є Бог мертвих, а живих» (Мф. 22, 32). А це означає, що коли живі моляться за живих, то хто може заборонити їм молитися за померлих, які перед Богом живі. І ще одне досить слушне зауваження, врахувати яке слід нам усім і не впадати до іншої крайності, а саме: «Нерідко бувають випадки, коли замість молитви на могилах відбувається звичайне пияцтво. Таке поминання не приносить користі ні померлим, ні живим» (С. 56).

Треба завжди молитися Богу перед вживанням їжі – тема однієї з проповідей. «Їжа – це дар Божий. – говорить у ній. – Їжа – це життя, а життя є дійсно дар Божий, бо ніхто не має влади над своїм життям. І як не пояснювала б наука причини смерті людини, Владикою життя і смерті залишається Бог. Саме тому перед таким важливим актом як вживання їжі, а вона дає нам життя, обов'язково треба молитися Богу. Вживання їжі – це своєрідне священне дійство... перш ніж сісти за стіл, обов'язково треба помолитися Богу. Коли учні запитали Спасителя, як треба молитися, Господь дав молитву, яку ми називаємо молитвою Господньою, або «Отче наш». В цій молитві є такі слова «Отче наш... хліб наш насущний дай нам сьогодні». Що це значить? Це значить, що насущний хліб треба просити у Бога кожного дня» (С. 134–135).

Посилаючись на преподобного Єфрема Сиріна, який вважав маловірного як невірною, святіший патріарх стверджує: «Хто вірував у Бога, той не повинен піддаватися сумнівам» (С. 51). Обґрунтовуючи зміст слів Святого Письма «Хто не прийме Царства Божого, як дитя, той не увійде в нього» (Лк. 18, 17), Філарет роз'яснює: «Як це розуміти? А ось як: у простоті серця, без роздумувань і вагань. Безпристрасний аналіз не застосовується до віри... віра сама собою задовольняє усі потреби людини. Тут відбувається те ж саме, що й з тим, хто покуштував приємну і здорову їжу. Скуштувавши одного разу, людина знає, що страва придатна, і вживає її... Так і віруючий знає істинність віри на своєму особистому безпосередньому досвіді. Сама віра вселяє в нього непохитне переконання, що вона правильна» (С. 51). Як не згадати висловлювання святішого патріарха, які стали вже афо-

ризмами: «Віра повніше охоплює людське життя, ніж розум» (С. 330), «Віра надасть нам можливість перемогти всі негаразди сьогоднішнього життя» (С. 331).

Від серця до Бога навпростець дорога, кажуть у народі. І тому звернення в одній із проповідей: «нехай у душі кожного з нас народжуються любов і мир –церковний, національний і сімейний. Адже воістину, хто має любов, то сам стає джерелом правди і справедливості» (С. 529), сприймається як дороговказ у житті.

Проповіді нашого духовного пастиря, патріарха Філарета, належать до скарбниці церковних пам'яток.

Оглядаючи побіжно творчий доробок визначних українських церковних проповідників ХХ ст., можна визначити основні вимоги, що склалися у духовенства до проповідницького мистецтва, а саме: «добре виголошення повинно відзначуватися трьома прикметами, які відповідають трьом головним цілям проповідника: 1) проповідник мусить слухачів **повчати** – виявити своє знання даної правди і виразно їм її викласти; 2) проповідник мусить слухачів **захопити** – викликати в них до проповідуючої правди і до свого викладу повагу й авторитет; 3) проповідник мусить своєю проповіддю слухачів **зворушити**, тобто мусить виявити духовну силу і свою власну, і своєї проповіді»⁵¹.

1. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1983. – С. 137.
2. Специальные исторические дисциплины: Уч. пос. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 102–103.
3. Перші українські проповідники і їх твори. – Рим, 1973. – С. 5.
4. Ярмусь С. Гомілетика. – Вінніпег, 1980. – С. 4.
5. Зінченко А. Визволитися вірою. – К.: Дніпро, 1997. – С. 42–43.
6. Там само. – С. 361.
7. Липківський В. Проповіді на неділі й свята. Слово Христове до українського народу. – 1988. – С. 15.
8. Там само. – С. 60.
9. За виданням: Зінченко А. Визволитися вірою. – С. 383.
10. Зінченко А. Благівісництво Василя Липківського // Київ. старовина. – 1993. – № 5. – С. 115.

11. Липківський В. Проповіді на неділі й свята. Слово Христове до українського народу. – 1988. – С. 408.
12. Там само. – С. 412.
13. Там само. – С. 187.
14. Там само. – С. 156.
15. Там само. – С. 102.
16. Там само. – С. 59–60.
17. Там само. – С. 69.
18. Денисенко А. Християнсько-національний ідеал у проповідях Василя Липківського // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 146.
19. Грищенко Ю. Екуменічні тенденції в сучасному українському християнстві // Різдво Христове 2000. Ст. й мат-ли. – Логос, 2001. – С. 13.
20. Грінченко Б. Нова сім'я. Було, є, буде. – К., 1917. – С. 9.
21. Архієпископ Іларіон. Як жити на світі. Мій дарунок для молоді. – 1943. – Холм. Свята Данилова Гора. – С. 5.
22. Там само – С. 6.
23. Там само. – С. 8.
24. Там само. – С. 11.
25. Там само. – С. 12.
26. Там само – С. 17.
27. Там само. – С. 17–18.
28. Там само. – С. 18.
29. Там само. – С. 27–28.
30. Архієпископ Іларіон. «Прийміте всі Духа премудрості, Духа розуму, Духа праху Божого». Слово на Богоявлення. – Холм. Свята Данилова Гора. – 1943. – С. 7.
31. Там само – С. 12–13.
32. Митрополит Іларіон. Живімо правдою! – 1944. – Холм. Свята Данилова Гора. – С. 6–7.
33. Там само. – С. 10–11.
34. Митрополит Іларіон. Віра. – 1944. – Холм. Свята Данилова Гора. – С. 5, 6, 14, 17.
35. Там само. – С. 17.
36. Барсов Н. История первобытной христианской проповеди. – С.-Петербург, 1885. – С. 12.

37. Денисенко А. Національні мотиви у творчій спадщині Йосипа Сліпого // Патріарх Йосип Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. Мат-ли Міжнарод. наук. конф. – К. (20 вересня 2002 року). – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – С. 94.
38. Твори Кир Йосипа Верховного архієпископа і кардинала. – Рим, 1971. – Т. V. – С. 84.
39. Там само.
40. Денисенко А. Публіцистика в проповідницькій діяльності Йосипа Сліпого // Пам'ять століть. – 2004. – № 6. – С. 25.
41. Ленцик В. Патріарх і кардинал Йосип Сліпий як професор і ректор Богословської академії у Львові // Богослов'я. – Рим, 1984. – Т. 48. – С. 124.
42. Гриньох І. Введення до творів кард. Йосипа Верховного архієпископа. – Сучасність. – 1988. – С. 175.
43. Там само. – С. 139.
44. Там само. – С. 140.
45. Там само. – С. 141.
46. Там само. – С. 171.
47. Там само. – С. 171.
48. Словник біблійного богослов'я. – Львів: Місіонер, 1996. – С. 580–581.
49. Гриньох І. Вказ. праця. – С. 141–142.
50. Патріарх Філарет Проповіді, том 1. – К., 1999; Патріарх Філарет Проповіді, том 11. – К., 2000.
51. Ярмусь С. Гомілетика. – Вінніпег, 1980. – С. 172.

Anatoliy Denysenko

**HOMIOLETICS AS AN ORIENTATION OF PASTOR ACTIVITY
OF UKRAINIAN CHURCH IN THE XX c.: THEORETICAL
AND PRACTICAL BASES**

On the basis of many theological and historical sources the article throws light upon the professional heritage of eminent Ukrainian church heads of the XX c., in particular I. Ohiyenko, A. Shchepetytskyi, Y. Slipyi and others.